

El dolmen de Coma de Felis (Rabós d'Empordà)

JOSEP TARRÚS, JOSEP CASTELLS, JÚLIA CHINCHILLA
i ROSÓ VILARDELL

Fig. 1.—Mapa de la zona on està el dolmen de Coma de Felis.

Aquest treball forma part de la Memòria de la 1.ª Campanya d'excavacions als dòlmens d'Espolla-Rabós-St. Climent, realitzada durant l'any 1979, conforme al permís concedit per la Direcció General del Patrimoni amb data 9 de maig de 1979.

En l'esmentada Memòria hi incloïem també els dòlmens de Girarols i Arreganyats, tots dos d'Espolla, que per problemes d'espai publicarem en una altra ocasió.

1. SITUACIÓ I LOCALITZACIÓ

Aquest dolmen es troba al terme municipal de Rabós d'Empordà (Alt Empordà), dintre de la província de Girona, en una zona prominent prop del cim Puig d'en Casas, a uns 230 metres sobre el nivell del mar, en un indret conegut com a la Devesa d'en Coderch (vegi's fig. 1). Les seves coordenades a la fulla 220 —Agullana— de l'I.G.C.

són: 6° 43' 20" de longitud Est, 42° 24' 4" de longitud Nord.

Es troba situat en l'encreuament de dos parets de delimitació de camps, orientades de NO.-SE., seguint les lloses del corredor, i de SO.-NE. per darrera de la capçalera del dolmen.

El terreny geològic està format per pissarres, amb molt poca vegetació d'arbustos, el garrollar local. S'hi arriba sortint de Rabós en direcció al Monestir de Sant Quirze fins al mas situat al costat de l'ermita de Santa Julita. Des d'allí s'ha de caminar en direcció Nord-Est fins al cim del Puig d'en Casas, on es troba el dolmen a la dreta d'un antic camí medieval. Es tarden en total uns 30 minuts en arribar-hi.

El seu actual propietari és el senyor Josep M.ª Fina de Nouvilas, resident a Castelló d'Empúries.

Hem d'agrair al senyor Josep Roqué de Rabós la seva amabilitat en acompanyar-nos per primera vegada al dolmen, cosa que ens va simplificar moltíssim la seva localització.

2. HISTÒRIA I ANTECEDENTS

Manuel Cazorro (1912) ja ens parla d'aquest monument i en dibuixa una primera planta (figura 2, A), on el corredor de lloses no apareix en absolut.

Anys més tard, Pere Bosch Gimpera i Lluís Pericot (1921-1926) dibuixen una nova planta semblant a l'anterior (fig. 2, B) on tampoc apareix el corredor de lloses.

Isidre Macau (1934) refà totalment la planta d'aquest megàlit i llavors apareix ja un llarg corredor de lloses davant de la cambra que canviarà per complet la seva fisonomia (fig. 2, C).

Finalment Lluís Pericot, en la reedició de la seva Tesi (1950), inclou ja la nova planta d'I. Macau però suprimeix les suposades lloses de la banda dreta del corredor, sigui perquè ja no existien o bé perquè les considerarà pròpies del monument (fig. 2, D).

Cap d'aquestes excavacions arqueològiques an-

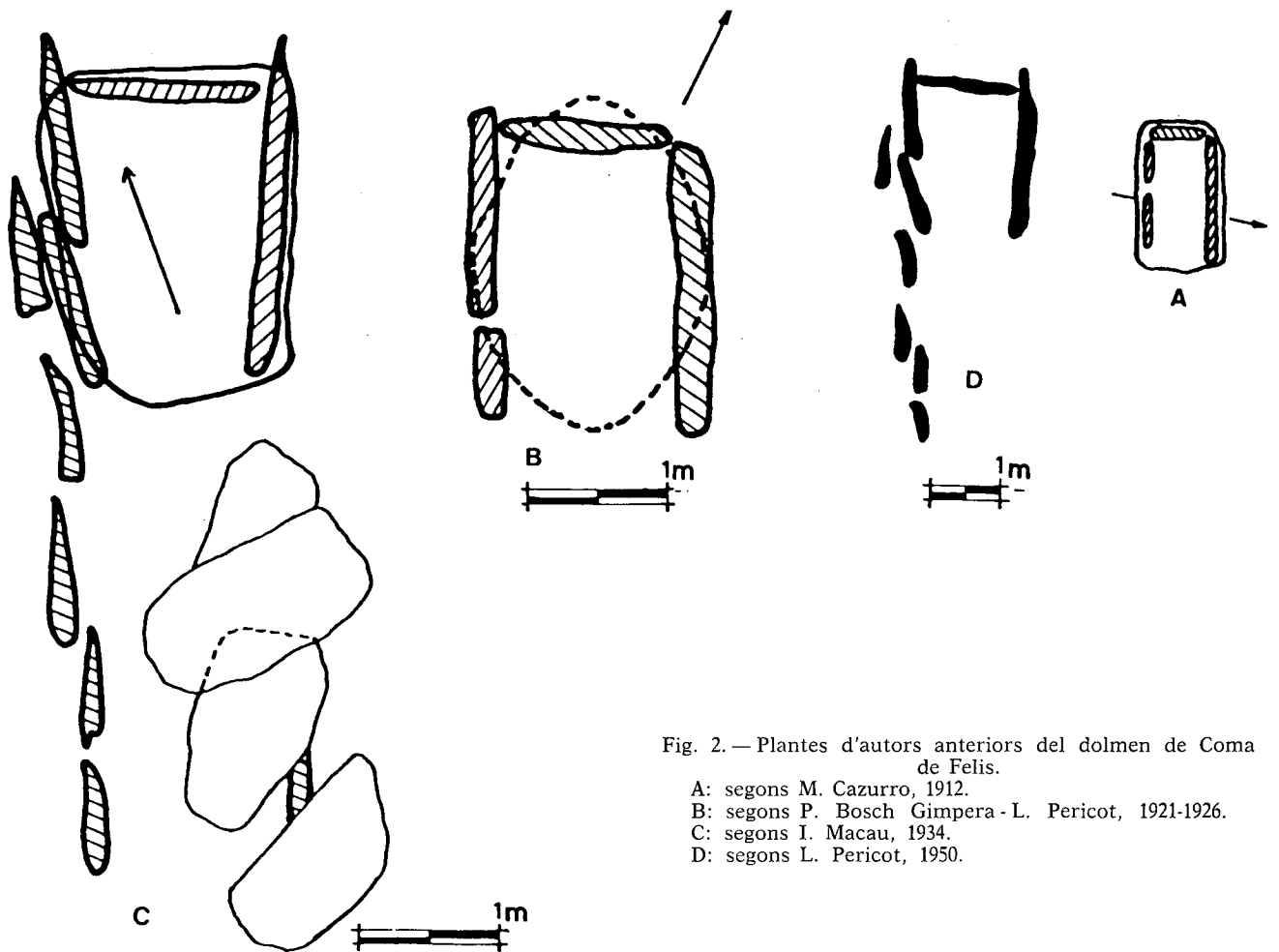

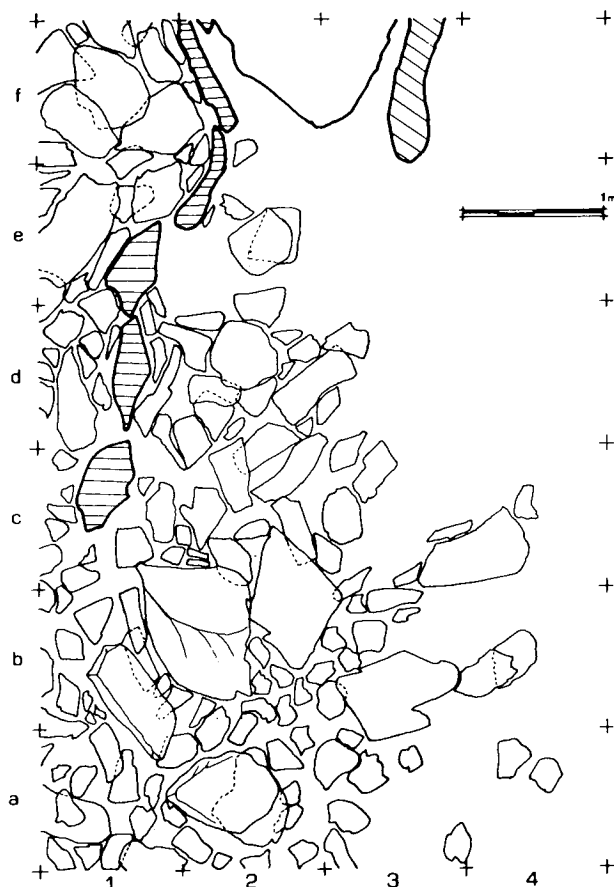
Fig. 2. — Plantes d'autors anteriors del dolmen de Coma de Felis.

A: segons M. Cazorro, 1912.

B: segons P. Bosch Gimpera - L. Pericot, 1921-1926.

C: segons I. Macau, 1934.

D: segons L. Pericot, 1950.

teriors a la nostra no va trobar cap mena de material arqueològic d'interès.

3. L'EXCAVACIÓ

Es va realitzar durant 15 dies seguits per l'equip habitual que firma aquest treball més la col·laboració de Joan Oller, d'Olot. Va consistir en l'excavació d'una quadricula de 6×4 metres quadrats que comprenia tota la banda esquerra del corredor de lloses, perquè la banda dreta que en part dibuixava Isidre Macau ja no existia quan nosaltres vàrem iniciar el nostre estudi (lám. 1). Tots els materials trobats varen ésser coordinats en tres dimensions a fi de buscar totes les dades estratigràfiques possibles. La cambra, molt remenada per arqueòlegs i per aficionats, la vàrem simplement garbellar de nou sense cap resultat interessant.

Abans de començar l'excavació dibuixàrem la planta superficial (fig. 3) de la zona quadricula da, on es pot veure l'estat original del jaciment, un caos de pedres que cobria el corredor.

A la secció d'excavació (fig. 4) podem observar l'estratigrafia de les diferents remocions sofertes pel corredor del dolmen. A part de l'estrat superficial, es va trobar un estrat 1er. de terres

Fig. 3. — Planta superficial del corredor abans de començar l'excavació.

Fotografia 1. — Vista general del dolmen de Coma de Felis, abans de començar l'excavació.

remogudes, fosques, amb força pedres, producte sens dubte d'algun remenament modern. El material arqueològic fou escàs en aquest estrat, amb alguns fragments de vas campaniforme, ceràmiques llises, algunes a torn, una peça de collaret d'esteatita, i un fragment de ganivet de sílex. Es va dibuixar una nova planta d'excavació a la base d'aquest estrat 1er. (fig. 5), encara ple de pedres com es pot observar.

L'estrat 2on. es distingia clarament de l'anterior per les seves terres compactes, groc-vermel·loses, sense pedres, i amb abundant material arqueològic compost per fragments de vas campaniforme, ceràmiques llises, i un penjoll de calaita. Aquest estrat tenia la seva màxima potència prop de les lloses A-D del corredor, cobrint les dues úniques peces conservades de l'enllosat

Fotografia 2. — Vista de la zona excavada, al costat de les lloses del corredor.

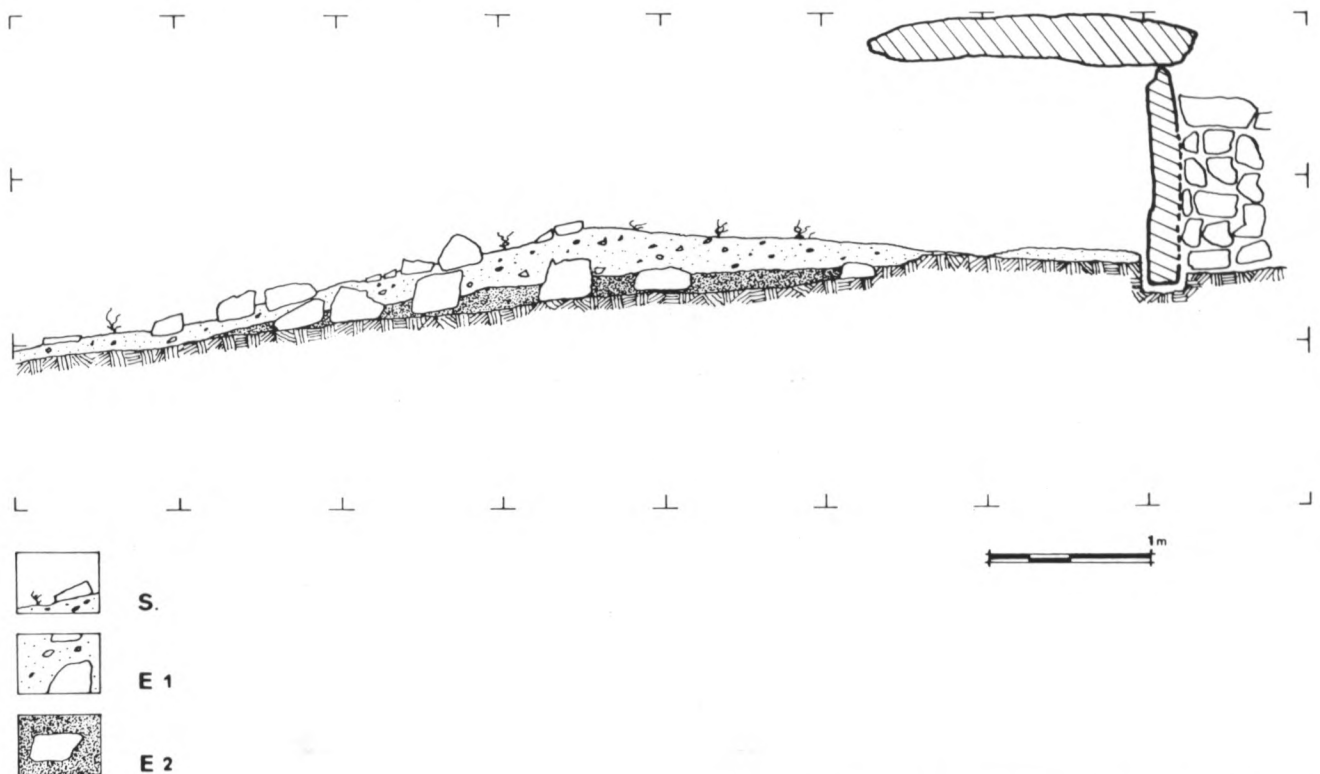

Fig. 4. — Secció Sagital 2 d'excavació, al dolmen de Coma de Felis.

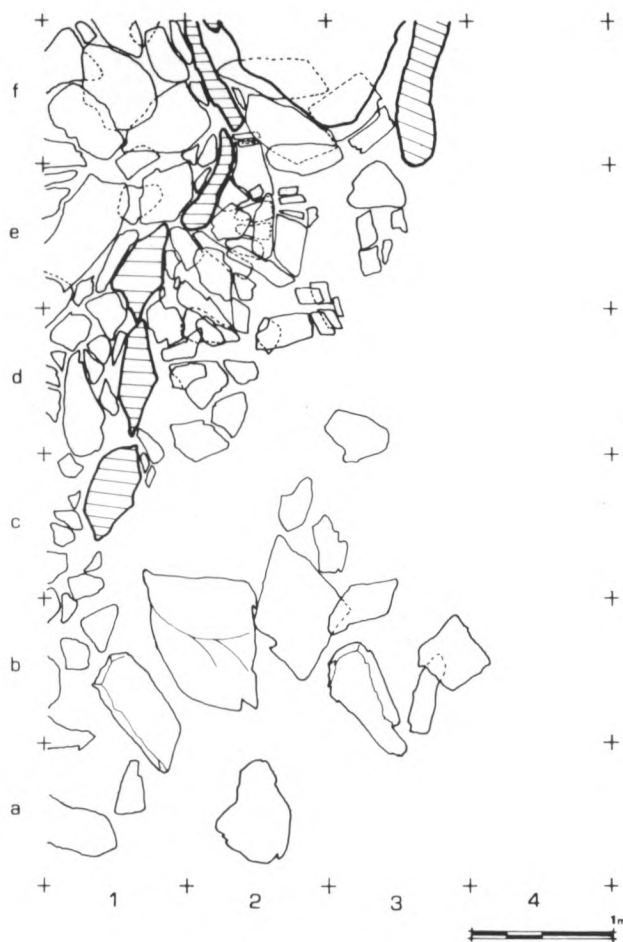

Fig. 5. — Planta d'excavació en la base de l'estrat 1er., del dolmen de Coma de Felis.

del passadís, a l'entrada de la cambra sota de la llosa D (làm. 2).

Per sota seu es trobava ja el terra fosc de la pissarra local desfeta. A la planta final d'excavació (fig. 6) de la zona quadriculada, hem indicat la situació dels principals fragments i objectes trobats. Les línies que els uneixen corresponen als diferents vasos reconstruïts o distingits després de l'excavació. Es varen trobar fragments a torn en els dos estrats diferenciats.

Hem de pensar doncs en un remenament antic per l'estrat 2on., en què la cambra seria buidada i escampats els fragments davant seu. El pas del temps hauria permès la coloració groga-vermello-sa de què hem parlat, perquè segurament el remenament modern de l'estrat 1er. no devia d'arribar en aquesta fondària.

Després d'aquests treballs quedaren ja ben visibles les lloses de l'esquerra del corredor, a punt per a dibuixar-les (làm. 3). L'excavació i garbellament de la cambra només va proporcionar diversos fragments d'una vora a mà grisa, d'aspecte medieval (fig. 10-2), observant-se un total remenament modern del seu sediment. En canvi es va trobar un enllosat força ben conservat que la cobria en part, i es perllongava fins a l'inici del corredor (làm. 4).

En conseqüència no podem extreure cap dada d'interès estratigràfic de l'excavació del dolmen, a part de confirmar l'existència de remenaments

Fotografia 3. — Vista del corredor i de la cambra de Coma de Felis, després d'acabada l'excavació.

Fotografia 4. — Vista de l'entrada de la cambra i de l'inici del corredor amb l'enllosat que hi aparegué.

antics a la zona del corredor respectats per les més modernes buidades del sepulcre que es varen concentrar a la cambra. Acabada l'excavació vàrem tornar a omplir de terra i pedres petites tant la cambra com el corredor, reforçant les lloses a fi d'assegurar la seva permanència.

4. DESCRIPCIÓ (figs. 7-8)

a) *Tipus de sepulcre*: Es tractaria d'un sepulcre de corredor, amb cambra quadrangular i passadís de lloses desviat a l'esquerra. Totes les seves lloses són fetes de pissarra local.

Dimensions

Longitud màxima: 5,12 m. Cambra: 2,37 m. Corredor: 2,75 m.

Amplada màxima: 1,50 m. a la cambra.

Altura màxima de les lloses: 1,37 m.

Amplada màxima de les lloses: 2,50 m.

Gruix màxim de les lloses: 0,25 m.

Llosa de coberta: 2,07 × 1,57 × 0,37 m. Pes: 2,9 Tm.

Altura màxima conservada del corredor: 1 m.

Altura màxima conservada del túmul: 0,50 m.

b) *Orientació*: L'entrada de la cambra, en la línia de la secció BB'/C'C, estava orientada a 150° SE.

Fig. 6.— Final d'excavació amb la situació de tots els objectes trobats, al dolmen de Coma de Felis.

1: ceràmica llisa	A: bol campaniforme gran (fig. 9, 1)
2: campaniforme	B: bol campaniforme petit (fig. 9, 2)
3: ganivet de sílex	C: vas campaniforme (fig. 9, 3)
4: quarsos	D: vora de vas medieval (fig. 19, 2)
5: penjoll de calaita	

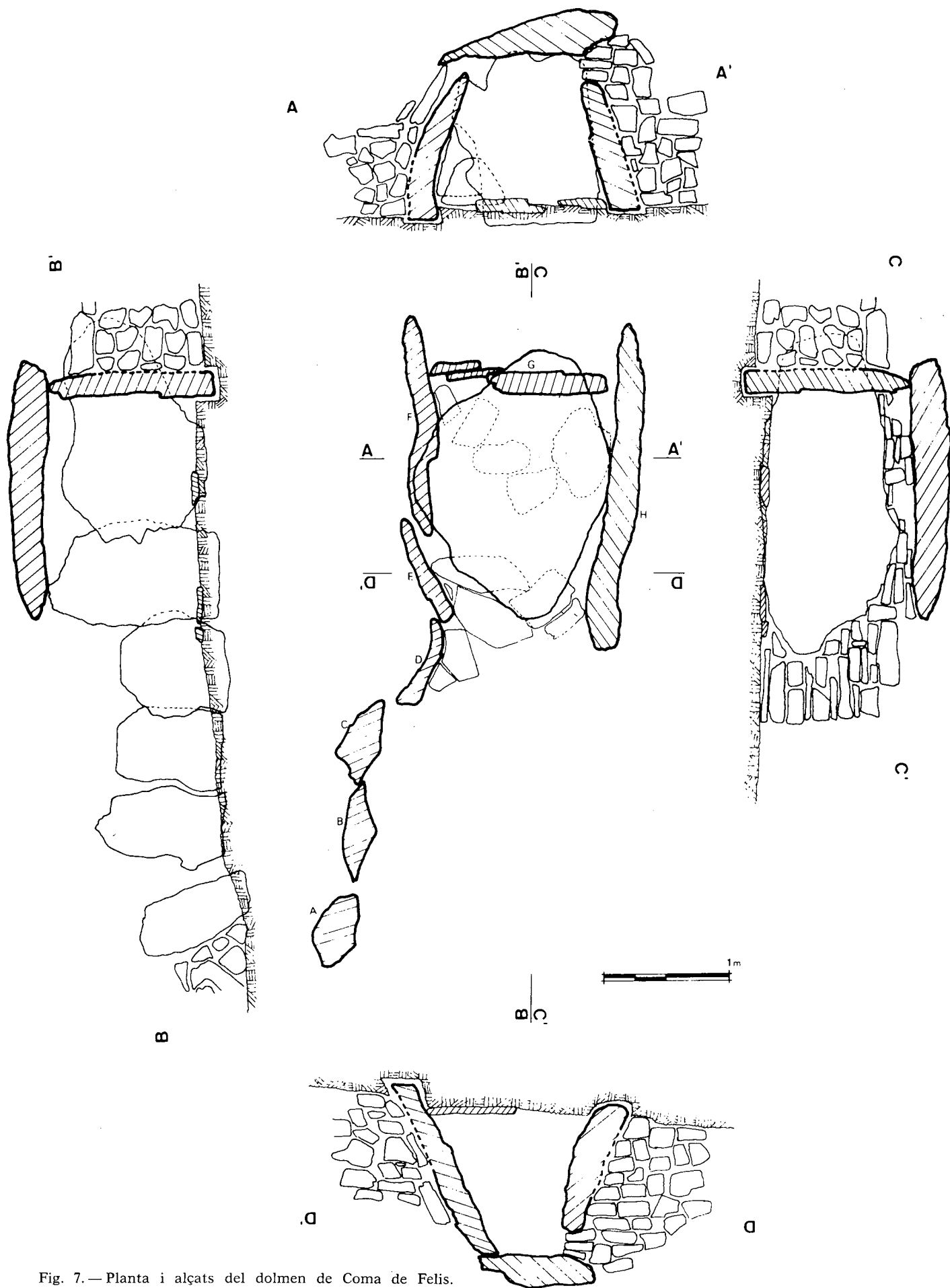

Fig. 7.—Planta i alçats del dolmen de Coma de Felis.

c) *El fons*: Les grans lloses de la cambra (E-H) descansaven sobre la roca natural del lloc, potsers dintre de canals practicats a tal efecte que no podem assegurar donat l'estat actual, quasi desfeta, de la roca pissarroca de la zona.

En canvi, les petites lloses del corredor (A-D) estaven clavades, segons vàrem poder comprovar, en la capa de terra existent damunt d'aquesta roca sense arribar a sostenir-se directament sobre seu.

d) *La cambra*: Té una forma quadrangular i està construïda per quatre grans lloses (E-H), en especial cal destacar la llosa H que forma ella sola tota la banda dreta.

La llosa que I. Macau (1934) i L. Pericot (1950) dibuixaven entre E-F, per la part exterior de la cambra, encara existeix actualment, però en realitat pertany al túmul i no està clavada sinó només deixada en aquell lloc.

Les lloses E-H deixen un espai ample que proporciona l'entrada de la cambra. Aquest espai està avui dia exagerat artificialment per la desviació cap a l'Oest de la banda esquerra del corredor, l'única que ens ha arribat als nostres dies. Cal pensar que en el seu estat original, comptant amb la banda dreta del passadís, l'entrada de la cambra seria força més reduïda.

La paret de pedra seca del costat dret de la cambra és un mur modern de protecció contra el vent, aixecat pels pastors o pagesos de la zona en l'etapa d'utilització com a cabana del dolmen.

Les lloses E, F, H, posseeixen una forta inclinació cap a l'interior que fa possible la seva cubrició per la gran llosa I de coberta. En canvi la capçalera G és vertical, i té al seu costat dues petites lloses de pissarra que en serien fragments despresos.

El pis de la cambra estava enllosat, tal com ja L. Pericot (1950) esmentava, encara que no les va dibuixar en la seva planta. En la nostra excavació vàrem trobar 9 d'aquestes lloses encara en bon estat, dintre de la cambra, encara que sens dubte en mancarien moltes. Entre el nivell de l'enllosat i el final de les grans lloses de la cambra existien uns 17 cm. de diferència. Aquest nivell de l'enllosat se segueix després en part del corredor, on hi havia dues llosetes a la base de l'ortostat D, tal com hem ja indicat.

e) *La coberta*: Està formada per la gran llosa I, de forma rectangular, que cobreix tota la cambra estintolant-se sobre E. G. La gran llosa H i la F no sostenen actualment la coberta, malgrat que en el dibuix (fig. 7) sembli que E estigui exenta i F en canvi aguanti la coberta. Això és, naturalment, degut al nivell en què es va realitzar aquest plànol dintre de la cambra. Entre la llosa H i la coberta I, existeix avui dia un mur de pedra seca que només serveix per a arrecerarse del vent però no ajuda a sostenir la coberta.

f) *El corredor*: Posseeix, tal com ja hem dit, una forta inclinació cap a l'Oest i està format per quatre lloses força altes però petites (A-D), situades totes a la seva banda esquerra. El costat dret del corredor que sens dubte existí originalment, seguint la desviació de la banda esquerra, ha desaparegut del tot actualment. Pensem que

la seva longitud actual de 2,75 m. seria gairebé l'original, perquè immediatament després de la llosa A existeix un fort desnivell natural.

Totes les lloses estaven en bona posició, excepte l'A, que aparegué inclinada degut a la pressió exercida pel mur NO.-SE. de delimitació de camps del qual ja hem parlat.

El seu pis podria haver estat enllosat com testimonien encara les dues llosetes trobades sota de la llosa D, que segueixen el nivell de la cambra. Hi ha una notable diferència de altura entre la cambra i el corredor, però no es tan exagerada com en altres dòlmens de corredor de la mateixa zona, potser de tipologia més vella.

És possible que l'única llosa de la banda dreta, clavada, que dibuixa I. Macau (1934) a la seva planta fos una cresta de la roca natural o una pedra del túmul, perquè està molt allunyada de la llosa A si tenim en compte la desviació cap a l'esquerra que hem observat nosaltres. Per altra banda, recordem que quan L. Pericot (1950) tornà a visitar-lo abans de la revisió de la seva Tesi ja no la va dibuixar (fig. 2, C, D).

Igualment diríem de les lloses de coberta del corredor, dibuixades per I. Macau (fig. 2, C) i que L. Pericot (fig. 2, D) ja no considera. Nosaltres no n'hem trobat cap en la posició que I. Macau col·locava, i les que hi havia eren massa grans com per servir de cobertes a les petites lloses del corredor.

Pensem, malgrat tot, que aquest corredor, originalment, aniria cobert, però, per petites lloses que amb el temps han desaparegut.

g) *El túmul*: Posseeix una forma arrodonida, segons es pot deduir de la seva part millor conservada a l'Oest de la cambra. El seu diàmetre aproximat seria de 12 metres.

Al voltant de la cambra el túmul queda emmascarat per l'encreuament dels murs de delimitació de camps de què hem parlat, i a més a més a l'Est d'ella ha desaparegut totalment a causa dels treballs agrícoles dels pagesos locals (vinya sobretot).

Està format per terra i pedres sense cap disposició especial. El corredor el travessaria totalment, constituint un passadís pla fins a l'entrada de la cambra.

h) *El cròmlech*: No existeix cap estructura d'aquest tipus en el dolmen de Coma de Felis. El túmul acaba dolçament sense que res assenyali aquest final, excepte alguna pedra més gran que les de l'interior que ajudaria a sostenir el conglomerat. Però no n'hi havia cap de clavada.

5. EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC (figs. 9-10)

Tots els materials eixits en l'excavació d'aquest dolmen varen ésser dipositats al Museu Arqueològic de Girona, amb un Inventari, i marcats amb les sigles CF més un número correlatiu. Distingirem:

a) *Ceràmica campaniforme*:

Fig. 9-1. — Bol gran, Ø 19,2 cm., hemisfèric. Superfície marró-vermella, amb engalva. Pasta

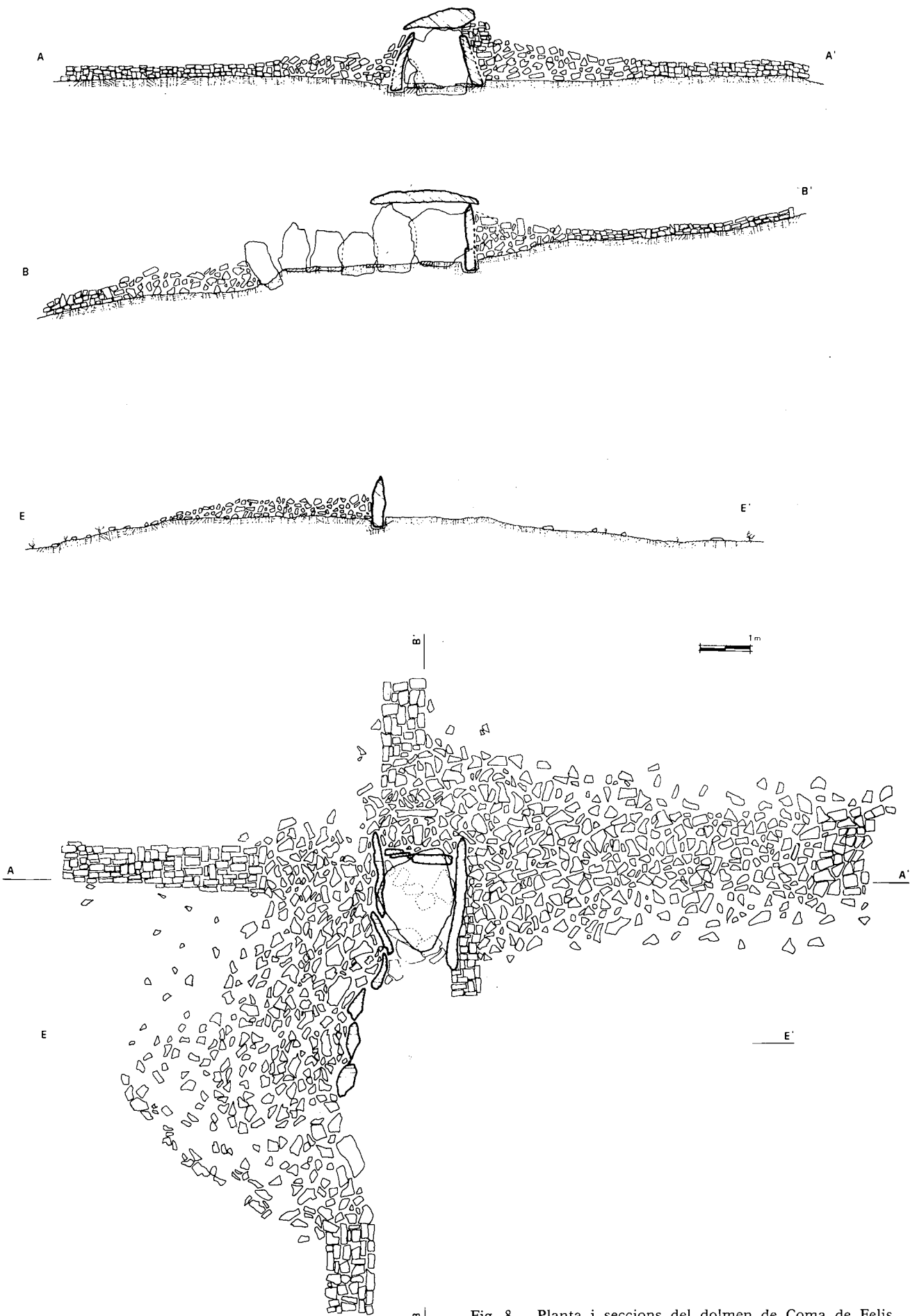

Fig. 8.—Planta i seccions del dolmen de Coma de Felis.

dura, desgredant fi. Decorat per dues faixes d'angles entre línies incises horitzontals, més una franja final de grans triangles ratllats. Marcats CF 20-35.

Fig. 9-2. — Bol petit, Ø 14 cm., hemiesfèric. Superfície marró fosca, amb engalva. Pasta dura, desgredant petit. Decorat per dues faixes escaleariformes entre línies incises, més una franja final de triangles petits ratllats. Marcats CF 14-19.

Fig. 9-3. — Vas campaniforme petit, Ø 7,5 cm., de perfil suau, sense base. Superfície vermellosa, amb engalva. Pasta dura, amb interior negre, desgredant petit. Decorat per línies circulars d'impressions profundes de pinta, molt seguides. Marcat CF 13.

Fig. 9-4. — Fragment de bol, decorat amb un motiu escaleariforme gran. Superfície marró-vermellosa, sense engalva. Pasta dura, desgredant petit. Marcat CF 36.

b) *Ceràmica a mà llisa:*

Fig. 10-2. — Vora d'olla medieval, Ø 20 cm. Superfície grisa, allisada. Pasta granulosa, dura, desgredant gruixut. Trobat entre la cambra i el corredor. Marcat CF 55-58.

A més a més hi havia 2 vores llises petites, 6 possibles fragments de bases convexes o umbilicades, i 22 fragments petits, de forma i colors diversos. Cap d'ells va proporcionar indicis de forma que permetessin dibuixar-lo.

c) *Indústria lítica:*

Fig. 10-5. — Fragment de ganivet de sílex, marró fosc, sobre fulla translúcida. Retoc simple, marginal, directe, i a l'esquerra. Secció triangular. Marcat CF 3.

Fig. 10-6. — Perforador de quars blanc, sobre esclat gruixut. Retoc simple, marginal, directe, esquerre. Secció irregular. Marcat CF 4.

Fig. 10-7. — Burí simple sobre esclat de quars blanc. Secció irregular. Marcat CF 85.

Fig. 10-1. — Pedra sorrenca, treballada per fregament. Color gris clar. Amb un senyal incís profund. Marcada CF 84.

d) *Adornament:*

Fig. 10-3. — Penjoll de calaïta, verd, polit, amb una perforació feta en un sol sentit. Marcat CF 1.

Fig. 10-4. — Peça de collaret d'esteatita, gris fos-

Fotografia 5. — El ganivet de sílex, el gra de collaret d'esteatita, i el penjoll de calaïta verdosa, trobats en l'excavació del dolmen de Coma de Felis.

ca. Perforada en un sol sentit. Amb senyals d'asserrament. Marcada CF 2.

6. CONSIDERACIONS FINALS

a) *Sobre la seva arquitectura:* Tal com hem esmentat, es tractaria d'un sepulcre de corredor amb cambra quadrangular i corredor de lloses desviat cap a l'Oest, segons el testimoni del costat esquerre d'aquest passadís que és l'únic que se'ns ha conservat.

La tipologia avançada d'aquesta cambra contrasta amb les poligonals de la majoria dels sepulcres de corredor de la zona, com Arreganyats i la Font del Roure (Espolla) o bé els més pròxims de Comes Llobes i Solar d'en Gibert (Rabós). Per altra banda el seu corredor de lloses petites però altes, que deixen poca diferència d'alçada entre la cambra i el passadís, es diferencia clarament també dels corredors de paret seca dels sepulcres anteriorment citats (trobat en les campanyes 1979-1980), on existeix un fort desnivell entre la cambra i el corredor. Considerem aquests darrers de tipologia més vella que el de Coma de Felis.

El seu corredor desviat a l'esquerra s'assembla molt als sepulcres de corredor en P de l'Herault francès (Arnal, 1963), com el d'Argelliers. En aquest cas caldria suposar una llosa desapareguda a l'entrada de la cambra, a la seva dreta, que la faria més estreta i des d'on començaria la banda dreta del corredor.

Sepulcres de corredor d'aquest tipus han estat assenyalats a Catalunya (Cura-Castells, 1977), com per exemple els de Puig ses Pedres (Santa Maria del Corcó), Clarà (Clarà), o Carena Junquet-Vidal (Sant Climent de Peralta). Cal observar que aquests sepulcres de corredor de tipologia avançada, es localitzen generalment a les zones més allunyades de l'Alt Empordà on estan concentrats la quasi totalitat d'aquesta mena de sepulcres.

Tot plegat ens fa pensar en una influència llenguadociana en la construcció d'aquest dolmen de Coma de Felis, ben palesa tant en la forma de la cambra com en el corredor desviat.

Aquest corredor aniria cobert, tal com ja hem dit, per petites lloses de pissarra, potser alguna de les que I. Macau dibuixava (fig. 2, C), encara que no hagin arribat fins a nosaltres. A l'Herault, almenys, sembla que aquesta mena de sepulcres de corredor anaven coberts per llosetes de la calcària local (Arnal, 1963).

L'enllosat de la cambra i de part del corredor trobaria paral·lels clars dintre de la mateixa zona que estudiem, en els dòlmens de la Font del Roure, Arreganyats (Espolla), i Comes Llobes de Pils (Rabós), tots ells també sepulcres de corredor.

El seu túmul circular envolta tot el dolmen, perquè, a diferència d'altres sepulcres de la zona, Coma de Felis està construït directament damunt la roca i no en una trinxera en la pendent de la muntanya (Solar d'en Gibert), per la qual cosa precisa d'un túmul artificial inclús darrera la capçalera per a ésser cobert del tot. Esmentem també que de tots els túmuls de la zona, correspo-

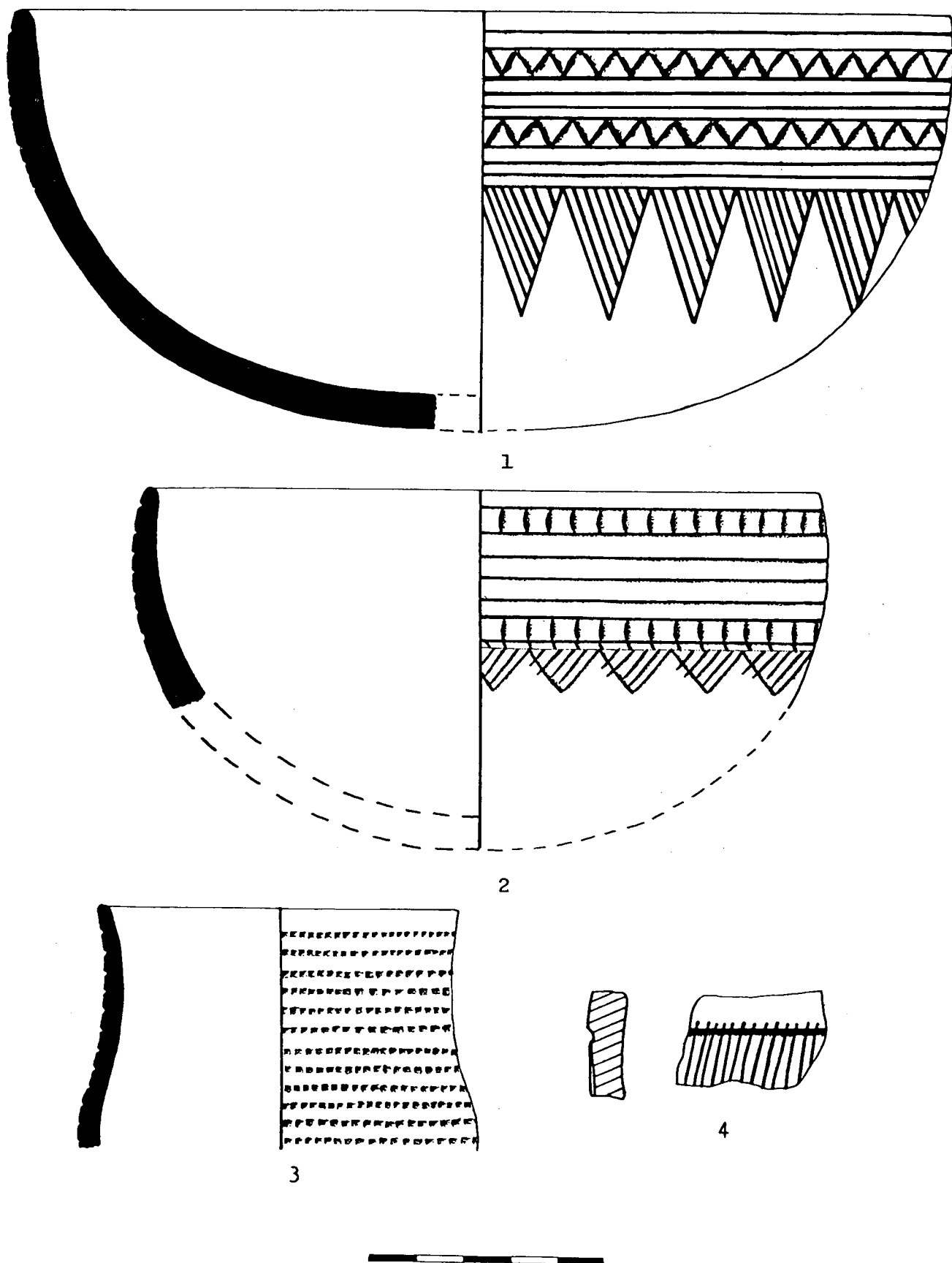

Fig. 9.—Material arqueològic aparegut al dolmen de Coma de Felis.

nents a sepulcres de corredor, aquest és un dels més semblants als tarters llenguadocians per l'abundància de pedres i la poca terra de què està format. Recordem finalment que en aquesta zona és normal que els túmuls no tinguin veritables cròmlechs de lloses clavades envoltant-los, sinó només alguns blocs grans, posats plans, que sostenen el caos de pedres i terra de l'interior. El sepulcre de corredor de la Font del Roure (Espolla) (Esteva, 1974) seria una de les poques excepcions del que hem explicat.

b) *Sobre els seus materials arqueològics*: Com és normal en els dòlmens de l'Alt Empordà i de Catalunya en general, els materials arqueològics trobats al sepulcre de Coma de Felis corresponen majoritàriament a les fases de reutilització del megàlit (Campaniforme-Bronze), en mentre d'haver-hi testimonis dels constructors del monument (Neolític Final).

Segons aquests materials podem intentar de fer dos grans apartats o fases que correspondrien a l'etapa d'utilització del dolmen, i després un tercer grup propi ja de les violacions sofertes pel megàlit. Així tindriem:

Fase pre-campaniforme (entre 2500-2200 a.C.)

Aquí hi situariem el penjoll de calaita perforat (fig. 10-3). Per la seva forma i composició pensem que és relacionable amb cultures anteriors al campaniforme com la de Veraza. Així, per exemple, a la cova del Frare (Matadepera, Barcelona), Araceli Martín ha trobat una peça molt semblant a la nostra en un nivell Verazià datat pel C 14 en 2500 a.C. (Martín, 1980).

Quant al fragment de ganivet translúcid de sílex (fig. 10-5), el veiem més proper a la indústria lítica d'un Neolític Final tipus Veraza, on perduren aquesta mena de làmines tan freqüents a la cultura neolítica mitjana dels Sepulcres de Fossa, que als llargs i gruixuts ganivets associats als grups calcolítics d'època campaniforme.

Fase Campaniforme (entre 2200-1800 a.C.)

En aquest apartat hi situariem els tres vasos i el fragment de ceràmica campaniforme trobats al corredor de Coma de Felis, així com el gra de collaret d'esteatita (fig. 10-4) que acompanya correntment els aixovars campaniformes.

El primer problema que ens presenten aquests vasos campaniformes (figs. 9-1 a 4) és si formen un sol aixovar o bé si hi hem de veure restes de dos conjunts diferents. En explicaré. Segons la nostra experiència és corrent a l'Alt Empordà trobar aixovars campaniformes compostos de dos bols (un de gran i l'altre petit), més un vas campaniforme de la forma clàssica. Així, doncs, un bol gran substituiria la típica cassola del complex campaniforme de Ciempozuelos a la Meseta, que cal considerar més tardà que el Grup Pirenaic de Catalunya Nord i del Sud-Est francès.

A Coma de Felis tenim un conjunt de vasos campaniformes d'aquest tipus —dos bols i un vas— però pertanyen a dos estils diferents. Mentre que el vas (fig. 9-3) és ben propi del Grup Marítim o

Internacional en la seva variant de línies circulars puntillades, els dos bols (figs. 9-1, 2) són típics del Grup Pirenaic, d'estil Incís/estampat (Guilaine, 1967; Harrison, 1977).

Per això preferim pensar, malgrat la coincidència del conjunt, en dos aixovars diferents: un de més antic, del qual ens resta el vas campaniforme puntillat; i l'altre més recent, del qual tenim els dos bols d'estil Pirenaic, a part del fragment de la figura 9-4. Recordem, a més a més, que els dos aixovars d'aquest tipus esmentat —dos bols i un vas— trobats per nosaltres al sepulcre de corredor del Solar d'en Gibert (1980-1981) posseïen una unitat d'estil dintre del Grup Pirenaic, cosa que no passa en el cas present.

La cronologia del vas campaniforme Marítim (fig. 9-3) es podria col·locar entre 2200-2000 a.C. segons les apreciacions de J. Guilaine (1967-1976) i de R. Harrison (1977), que allarga no obstant la seva durada fins al 1800 a.C.

La cronologia dels bols Pirenaics varia molt segons els autors. J. Guilaine (1967, 1974, 1976) els situa entre 1900-1800 a.C.; R. Harrison (1977) els posa a inicis del Bronze Antic, entre 1800-1700, fins a tocar el Bronze Mitjà vers el 1400 a.C.; i G. Delibes col·loca els vasos campaniformes de Ciempozuelos, d'estil molt proper al nostre, entre 1700-1400 a.C. Recordem que les dates per C 14 són altes al SE. francès (entre 2200-1900 a.C.), mentre en canvi són baixes a la Meseta i Portugal per als estils semblants de Ciempozuelos i Palmela (entre 1700-1400 a.C.), (Delibes, 1977; Veiga Ferreira, 1966).

A Catalunya les poques estratigrafies que posseïm en cova, com la de Toralla (Maluquer, 1944) o l'Esquerda de les Roques del Pany (Grivé, 1927-1931), ens situen sempre el vas campaniforme Pirenaic per damunt de l'Edat de Bronze (Antiga o Mitjana?). Recentment, Araceli Martín ha trobat a la cova del Frare de Matadepera fragments de vas campaniforme Pirenaic per damunt d'un Bronze Antic. S'han obtingut dates per C 14 que situen el campaniforme Incís/estampat vers el 2040 a.C., mentre que el nivell del Bronze Antic se situava entre 1840 i 1640 a.C. per C 14 també (Martín, 1980).

Per tant és possible avui dia pensar que les espècies campaniformes Incises/estampades de Catalunya —Pirenaïques al Nord i Salomó al Camp de Tarragona— siguin el nexa d'unió entre els campaniformes incisos francesos amb altes cronologies per C 14 i els corresponents de la Meseta i Portugal amb baixes cronologies per C 14.

Les vores i bases llises convexes, així com els nombrosos fragments informes a mà poden pertànyer a qualsevol dels dos apartats que hem diferenciat. Igual diríem dels dos útils de quars, el burí i el perforador (fig. 10-6, 7), trobats al corredor de Coma de Felis.

Finalment la pedra sorrenca (fig. 10-1) i la vora medieval (fig. 10-2) correspondrien ja a una de les successives violacions que patí el sepulcre d'ençà de l'Edat del Bronze.

c) *Conclusions*: En resum podríem dir que el sepulcre del corredor de Coma de Felis correspondria per la seva tipologia a la darrera fase

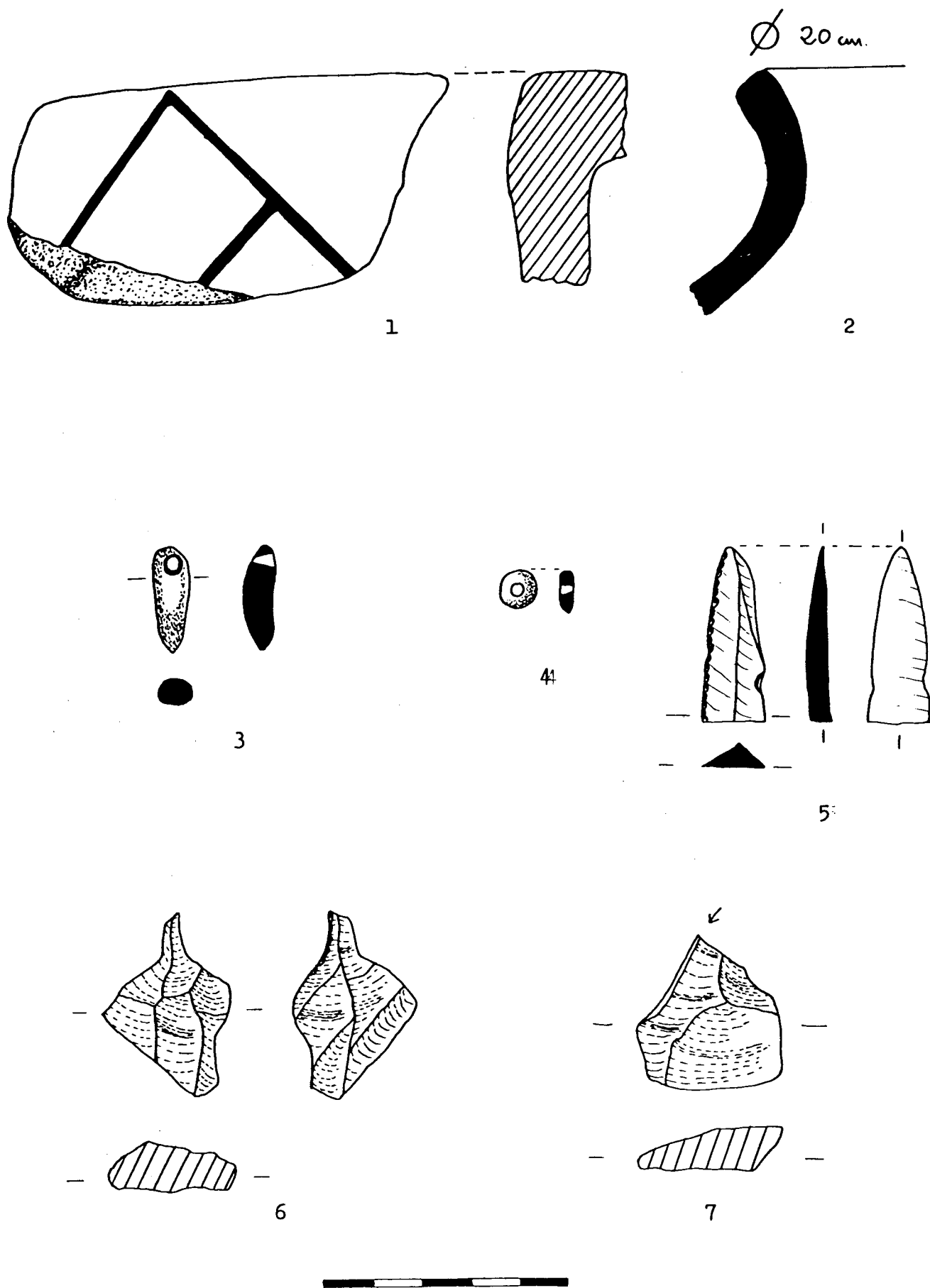

Fig. 10.—Material arqueològic aparegut al dolmen de Coma de Felis.

d'aquesta classe de megàlits del Grup de les Alberes (Alt Empordà). En ell s'advertiria una clara influència del grup de sepulcres de corredor de l'Herault francès. Pensem que la seva construcció s'esdevindria potser vers 2500 a.C. aproximadament o poc després.

Els seus materials arqueològics no ens deixen gens clar qui varen ésser els seus constructors, encara que podem suposar que es tractaria d'una

cultura coetània o relacionada amb el Grup de Veraza de Catalunya. Tenim en canvi ben constatada una utilització important d'aquest dolmen durant l'etapa campaniforme, i en aquest cas no tenim proves d'enterraments posteriors de l'Edat del Bronze, tal com passa en la majoria de sepulcres d'aquesta mena.

Banyoles, 23 d'abril del 1981.

BIBLIOGRAFIA

- ARNAL, J. (1963): «Les dolmens du département de l'Herault». *Rev. Préhistoire*, XV. Paris.
- BOSCH GIMPERA, P., i PERICOT, L. (1921-1926): «Sepulcres megalítics de l'Alt Empordà». *A.I.E.C.*, VII. Barcelona.
- CAZURRO, M. (1912): «Monumentos megalíticos de la provincia de Gerona». Gerona.
- CURA, M., i CASTELLS, J. (1977): «Evolution et typologie des mégalithes de Catalogne», a *Colloque de Vannes sur l'Architecture Mégalithique*.
- DELIBES, M. (1977): «El vaso campaniforme en la Meseta Norte Española». Valladolid.
- GRIVÉ, M. (1927-1931): «L'Esquerda de les Roques del Pany (Penedès)», en *A.I.E.C.*, VIII. Barcelona.
- ESTEVA CRUAÑAS, L. (1974): «El sepulcro de corredor de la Font del Roure» (Espolla), a *Rev. de Girona*, n.º 67. Girona.
- GUILAINE, J. (1967): «La civilisation du vase campaniforme dans les Pyrénées françaises». Carcassonne.
- GUILAINE, J. (1974): «Les campaniformes Pyreneo-Languedociens. Premiers résultats au C14», a *Rev. Zephyrus*, XXV. Salamanca.
- GUILAINE, J. (1976): «La civilisation des gobelets campaniformes dans la France Méridionale», a *Colloque*, XXIV, IX Congrès de Niça. Paris.
- HARRISON, R. (1977): «The Bell Beaker Cultures in Spain and Portugal». Harvard University.
- MACAU, I. (1934): «Nos monuments megalítics de l'Alt Empordà», a *But. Inst. Cat. Hist. Nat.*, vol. XXXIV. Barcelona.
- MARTÍN, A. (1980): «Avance de los resultados obtenidos en las excavaciones de la cueva del Frare (Matadepera, Barcelona)», a *Rev. Arrahona*, 10. Sabadell.
- PERICOT, L. (1950): «Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica». Barcelona.
- TARRUS, J.; CASTELLS, J.; VILARDELL, R., i CHINCHILLA, J.: «El fenómeno megalítico en el Pirineo Oriental de Cataluña», a *Colloqui sobre Recent Archaeology in Spain and Portugal*, Conterbury. Abril, 1981 (en premsa).
- DA VEIGA-FERRERIA, O. (1966): «La culture du Vase Campaniforme au Portugal». Lisboa.